

Què és el silenci?

Oriol Izquierdo

Professor de la Facultat de Comunicació Blanquerna,
poeta i activista literari

VIVIM ENVOLTATS DE BROGIT I DE SONS. El fil musical omple l'espai a les botigues o a les andanes del metro. S'ha estès el costum de dur auriculars que posen a tothora una banda sonora particular, que omplen tots i cadascun dels instants sense pausa. Sovint el primer gest que fem molts de nosaltres en entrar a casa és engegar la ràdio o la televisió, mentre acabem d'arribar i comencem a feinejar. Sembla que la vida urbana i postmoderna intenti eradicar el silenci. Com si el silenci fes nosa, o fins i tot por. És potser por de la buidor, la buidor del desert, de l'absurd o del sense sentit? És potser por de la solitud, la solitud que du a sentir-se en companyia només d'un mateix com davant el possible abisme de l'emmirallament? És potser por del gest, voluntari, responsable, que caldria fer per sortir-ne omplint el silenci de sentit? És potser incapacitat d'entendre'l i de descobrir-ne la significació?

Perquè, què és el silenci? Una mancança o un excés? Buidor o plenitud? Un ple de blanc o un buit negre? És un símptoma d'ignorància o senyal de saviesa? Qui calla, no té res a dir i mostra la pròpia estultícia? O calla per responsabilitat, per no afegir soroll i paraules sobrerres, per no ser malentès, per respecte? Què és, què amaga i descobreix, el silenci?

El diccionari defineix el silenci com l'absència de so. El contrari del silenci, per tant, és el so, però també pot ser-ho el soroll, i tothom

s'adona que no és el mateix que hi oposem el soroll o el so. Al diccionari en trobem dues definicions més que és pertinent de destacar. Silenci és el fet de no parlar, de callar. I, seguidament, també és el fet de no expressar el pensament amb paraules o per escrit. Diguem-ho així: es pot callar perquè no hi ha res a dir o, en canvi, perquè no es vol dir el que hi ha per dir. El diccionari relaciona, doncs, és clar, el silenci amb el so, d'una banda, i, de l'altra, pel que fa a les persones, amb el llenguatge i amb la comunicació. Arribats a aquest punt, podríem tenir la temptació d'assajar de fer una mena de fenomenologia o classificació dels silencis, per començar.

2

Aleshores fariem notar que, en llenguatge musical, el silenci és un signe de puntuació que expressa la mesura de la durada d'una pausa. Que el silenci administratiu, això és, l'absència de resolució per part de l'autoritat competent respecte a una sol·licitud o a un recurs, tant pot tenir, segons la normativa jurídica que en reguli el procediment, efectes positius com negatius: tant pot voler dir que sí com pot voler dir que no.

En canvi, en determinats àmbits el silenci és l'actitud de respecte que es considera norma, com per exemple a les biblioteques d'avui, que se suposa que són l'espai gairebé sacre de la lectura. Però no ha estat sempre així: quan al segle XIII les biblioteques començaren a ser un espai de lectura, i no només el dipòsit per acumular i conservar llibres que eren abans, s'hi sentia una remor ininterrompuda de veus dient els textos que llegien, i això va ser així fins que no es va imposar, cap al segle XV, la lectura interior, la lectura en silenci –el silenci una vegada més–. Avui encara hi impera el silenci, a les biblioteques, si més no durant els horaris de lectura, però cada vegada més acullen activitats que són impensables sense so.

Hauríem de recordar també que és en senyal de respecte que se sol guardar un minut de silenci per homenatjar el difunt en un esdeveniment o un espai públic. I deu ser perquè la majoria de morts callen que quan el silenci és del tot total se sol dir que hi ha un silenci sepulcral.

“D’allò que no es pot parlar, cal guardar-ne silenci”— tanca el *Tractatus logico-philosophicus* del filòsof austríac.

Hi ha l’àngel que passa quan es produeix inesperadament, d’improvís, aquell silenci, sovint incòmode, entre dues persones. Però també hi ha silencis imperatius, com l’advertiment de l’àrbitre de tennis davant la remor del públic (si no hi estic mal fixat, quan jo era nen els partits de tennis eren observats reverencialment, i per tant en silenci, pels seus espectadors; després, potser fa tres dècades, es va iniciar un període de transició en què al públic cada vegada li costava més contenir-se, i és quan el jutge reclamava «silence, please»; avui s’ha imposat també en el tennis l’explosió d’emocions, més elegant que en altres esports, per ara, davant la competició entre titans). És també imperativa l’última paraula —aquell «silenci, rodem!»— que pronuncia el director abans no comenci el rodatge d’una pel·lícula, com un toc d’atenció per disparar la tensió de tot l’equip.

Després hi ha la pel·lícula d’Elia Kazan *La llei del silenci*, un drama sobre la delació, el títol del qual remet al codi de comportament de les màfies, l’*omertà*, que Kazan va rodar el 1954, poc després que ell mateix col·laborés en la cacera de bruixes del senador McCarthy. O la novel·la breu *El silenci de la mar*, de Vercors, escrita el 1941 en plena ocupació de París, en què un oficial alemany intenta sense èxit trencar el mutisme de la família, un home vell i la seva neboda, que l’han d’hostatjar per força; publicada clandestinament el 1942, ha estat considerada un símbol de la resistència i el patriotisme. O la sèrie de TV3 *Temps de silenci*, dedicada a aquell silenci imposat que van ser els anys de la guerra i la repressió de la dictadura feixista a casa nostra, aquell «silenci antic i molt llarg» de què Raimon afirmava venir en una cançó.

Però la meva intenció no era, ara, fer classificacions ni fenomenologies: m’he preguntat què és el silenci, i la pregunta m’ha fet presents dues lectures de fa prou anys. M’agradaria compartir algunes reflexions sobre el silenci i la comunicació que evocar-les em du a fer. Espero que el lector trobi en alguna mesura suggerents les meves divagacions.

3

Suposo que és inevitable. El primer que em va venir al cap en fer-me la pregunta va ser la invitació al silenci de Wittgenstein: «Del que no se'n pot dir res més val no parlar-ne». Aquesta sentència —en la traducció catalana de Josep M. Terricabras el «silenci» hi és més explícit: «D'allò que no es pot parlar, cal guardar-ne silenci»— tanca el *Tractatus logico-philosophicus* del filòsof austríac, una obra de joventut sobre la relació entre la realitat i el pensament a través del llenguatge, i s'ha convertit, em sembla, en un lloc comú prou compartit.

Potser m'enganyo, o és que no ho vaig entendre, però recordo que quan vaig passar per la universitat no era estrany que et presentessin l'aforisme de Wittgenstein com la màxima veu d'autoritat per refusar la metafísica, la teologia i gairebé la poesia i tot. Per refusar la possibilitat que aquestes disciplines o d'altres com aquestes fossin útils en gaire mesura i serioses en cap, s'entén. Aquesta interpretació, però, em sembla que s'allunya massa del sentit de la reflexió de l'autor.

Wittgenstein observa que sobre certes coses no es poden fer afirmacions contrastables empíricament o amb valor de veritat. L'exemple fort, es miri com es vulgui, deu ser l'existència de Déu: de tota argumentació ben construïda n'haurem d'acabar acceptant la versemblança i prou, perquè, tant se val si és per negar-ne la possibilitat o per afirmar-ne l'existència, no hi ha mecanismes que permetin contrastar-la i admetre-la com a veritable, per sobre de tota discussió i més enllà de les qüestions ideològiques o de fe. És millor, aleshores, en casos com aquest, admetre que les paraules, el llenguatge i la raó no són instruments suficients, útils, eficaços. Aleshores, en casos com aquest, no podem dir res i és millor guardar silenci. Del que no se'n pot dir res, diu Wittgenstein, més val no parlar-ne.

Però, alhora, la força de determinades realitats i la necessitat de conèixer-les, d'investigar-les, d'apropiar-nos-les, d'alguna manera ens priven de respectar aquest silenci. Ens resistim a acceptar-lo com un absolut. Wittgenstein mateix, en altres textos, convida a aproximar-s'hi a través d'altres mecanismes o llenguatges. Silenciosament, si cal. Podem reconèixer, així, que l'art o l'espiritualitat sovint ens aju-

Podem reconèixer que l'art o l'espiritualitat sovint ens ajuden a transformar aquests silencis en una experiència plena de sentit. Que ens parla.

den a transformar aquests silencis en una experiència plena de sentit. Que ens parla.

Sí, el llenguatge és l'eina més potent que tenim per, a través de l'emparaulament de la realitat, conèixer: conèixer-la, conèixer-nos i compartir el coneixement. Però allà on potser no arriba el llenguatge podem mirar de penetrar-hi per altres camins. Abans de tornar, si cal, a les paraules.

4

L'altra lectura que se m'ha imposat aquests dies que pensava en el silenci és un article estrany de Carles Ribba, una mena de notes de dietari a propòsit de Joan Maragall que el duen a contraposar una poètica pròpia a la poètica de la «paraula viva». Duen el títol «He cregut i és per això que he parlat» i van aparèixer l'any 1959, el de la seva mort, al butlletí montserratí que era aleshores *Serra d'Or*.

Ribba mira d'explicar, més enllà de les reduccions tòpiques i escolars, el concepte de «paraula viva» i recorre a una cita que el mateix Maragall fa de Naville, filòsof de Ginebra: «He cregut i és per això que he parlat», diu, que, assenyala Ribba, és com dir: «si dubtés no parlaria». Si el primer estat de l'ésser humà, per explicar-ho així, és el silenci, el silenci de la ignorància, de l'astorament i l'observació, del dubte, és després gràcies a la conquesta d'alguna certesa que ens permetem de dir alguna cosa, trencar el silenci, parlar. Així, diu Ribba, per a Maragall «la poesia [és] essencialment i pràcticament comunicació», un acte de transmissió de «veritats admeses». La certesa de la fe («he cregut») dóna al poeta la legitimitat necessària per escriure («i és per això que he parlat»).

Ribba, però, se sent lluny d'aquesta visió romàntica del poeta com

un mediador gairebé passiu entre la veritat i el lector. Un bon dia s'adona que ha escrit les mateixes paraules que cita Maragall, i que ho ha fet capgirant-les significativament: «He parlat i per això he cregut», diu. O sigui, «pel poema acabat he sabut cada vegada *què* creia». Lluny de ser un joc de paraules, la inversió dels termes mostra que, en Riba, «la comunicació és en primer lloc del poeta amb ell mateix». És a dir, «el poema *és i està* allí, en ell mateix i per a ell mateix: no per a servir de potenciat instrument d'anunci». No és un vehicle de transmissió d'una veritat preexistent, sinó l'instrument a través del qual les paraules, en la veu del poeta, construeixen la veritat. En aquest cas, «el lector no és cridat a fer seu un resultat autèntic o erroni», del qual només pot ser un espectador meravellat, com el mateix poeta davant la veritat que li és dictada i que transmet, sinó que és «forçat a cercar-lo amb el mateix poeta». En la poètica de Riba, l'escriptura del poema és un exercici de recerca de la veritat, que només es fa present justament en ser escrita.

En el seu article, Riba mira d'esbrinar si el capgirament té algun fonament. Recorda que, segons Maragall, Naville repeteix paraules del salmista. Acut a la font i descobreix, perplex, que l'original hebreu conté en potència, i sense solució, per obra i gràcia d'una conjunció, les dues lectures: «He cregut i és per això que he parlat», però també: «He parlat i per això he cregut». Potser sí que, al capdavant del camí, obtenim sempre un poema. Revelat, com qui diu, en el primer cas. Construït amb esforç, com el de l'escultor que allibera una figura abans inexistent de dins del bloc de marbre, en l'altre.

Fa unes setmanes llegia l'assaig de George Steiner, *La poesia del pensament*, que només en arrencar fa una afirmació que m'ha recordat l'article de Riba: «No sabem [...] si hi pot haver pensament abans que parla». O sigui, només parlant, només a través de l'exercici de formalització que és el llenguatge, podem donar cos al pensament. Pensem perquè parlem. Parlant, construïm el discurs del pensament. Parlant pensem, i és així que podem omplir el silenci de sentits.

En resum, el primer gest de l'ésser humà, ni que pugui tenir l'es-
tridència del plor del nadó, el primer soroll, és un gest de silenci. El poeta posa paraules que trenquen aquest silenci i alhora l'expliquen. Hi oposa el so de la llengua, la música del llenguatge o, fem paràfrasi

de Steiner, del pensament. En uns casos, a la manera de Maragall, perquè se'ls imposa una veritat que se senten legitimats a transmetre. En d'altres, com Riba, perquè la poesia mateixa és un exercici de recerca de les paraules que omplen de contingut i de sentit el silenci que ens conté. Si volem, la lectura, o la reflexió reposada després de la lectura, és un retorn al silenci, a un silenci ara ple, el silenci de la contemplació.

5

Després d'unes preguntes inicials, molt obertes, massa, el recurs al diccionari ens ha permès donar una primera resposta a l'interrogant sobre el silenci amb quatre conceptes clau: en l'àmbit general el silenci s'oposa al soroll o al so; en l'àmbit de les relacions interpersonals, és conseqüència de la incapacitat de dir o bé és fruit de la voluntat de callar. Acte seguit, amb alguns exemples hem fet un recorregut atzarós per la dimensió formal del concepte (el silenci musical), la seva dimensió ètica, quan és una traducció del respecte, la seva dimensió pràctica, quan és principi de convivència, la seva dimensió social, quan s'hi basa un codi d'honor. Amb Wittgenstein hem vist que el silenci, entès com la renúncia a l'emparaulament, pot ser en determinades ocasions una condició necessària per al coneixement. I la dialèctica entre la poètica de Maragall i la de Riba ens ha mostrat dos camins antagònics, o no tant, per descobrir el sentit del silenci, el sentit de la vida i del món, i, per tant, per trobar-hi les paraules justes.

Abans d'acabar m'agradaria aturar-me un moment en un altre aspecte implícit en el silenci, o si més no en el recorregut que una mica atzarosament estic fent a l'entorn seu. És altra vegada Steiner qui ens el fa notar, quan clou la introducció a *La poesia del pensament* amb aquest propòsit: «Aquest assaig és un intent d'escoltar amb més atenció». Des de la perspectiva humana, que em sembla que al capdavant és l'única que té sentit que ens plantegem, el silenci pot ser vist, també, com l'actitud d'acollida imprescindible perquè el diàleg trobi el seu espai.

M'explicaré amb una altra cita. Joan Sales escriu des del front, el març del 1937, a Màrius Torres: «Em fas un elogi del silenci com a

mitjà d'expressió precisament al mateix temps que la Nuri [Núria Folch, que serà la seva esposa] m'escrivi aquestes paraules: “Les nostres cartes tenen tot l'aire de les nostres converses. I com en les converses, ens expressem i influïm més per la simple presència que no pas pel que diem. No sé què som l'un per a l'altre; no importa, potser en últim terme res no té nom i tota paraula és una profanació”. Com tu i com ella, també jo faria un gran elogi del silenci però ¿com es pot fer sense trencar-lo?».

En una altra carta, aquesta adreçada a Mercè Figueres, la Mahalta de Màrius Torres, uns dies després, Sales diu: «He estat pensant quines són les raons dels meus freqüents silencis i només trobo aquestes: Callo perquè no sé què dir. O per por que no em compreguin. O bé que em compreguin massa. Perquè diria renecs. Perquè em distrec i m'imagino estar sol. Per no interrompre algú que parla bé. Perquè no m'agrada parlar amb algú que parla malament. Perquè em dóna la gana».

i 6

Si creiem el que ens diu, podria semblar que Joan Sales va callar massa. I això, si mai us heu sentit com ell, potser hi convindreu, perquè és veritablement difícil trobar, construir i respectar l'espai desinteressat de l'atenció, de l'escolta pacient i activa, del diàleg. Ho és prou en l'àmbit de la interrelació personal (familiar, professional). I sembla ser-ho encara més en l'espai públic. O això es desprèn de l'observació del que s'esdevé cada dia en els dos principals àmbits de representació d'aquest espai públic, això és, l'escenari que configuren els mitjans de comunicació, d'una banda, i el del debat polític, de l'altra.

Deu ser per això que, tot sovint, tenim la temptació de suggerir als malversadors de paraules, amb el posat cerimonial del sacerdot que apel·la la congregació davant els imminents esposos, que callin per sempre. O, si és que per educació no gosàvem adreçar-nos-hi en semblants termes, preferim renunciar nosaltres mateixos a fer més soroll. I, mal que costi, mossegar-se la llengua i, finalment, callar per sempre. Fent mutis amb tota la discreció.